

Biyografi

II. Abdülhamid Döneminden Bir Bürokrat: Hacı İsmail Hakkı Bey'in Sergüzeşti

İsmet SARIBAL

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
ismetsaribal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0870-6687

Öz

Hacı İsmail Hakkı Bey, Tırnova Evkaf Muhasebecisi Mustafa Refik Efendi'nin oğluydu. Küçük yaşta memuriyet hayatına başladı. Midhat Paşa'yla olan tanışıklığı memuriyet hayatını İstanbul'da sürdürmesinin önünü açtı. Kayserili Ahmed Paşa'nın kızıyla evlenerek Babıali'deki nepotizm ağına dâhil oldu. Sultan II. Abdülhamid'in iktidara gelişi ve meşruti idareye geçilmesi sürecinde Hacı İsmail Hakkı Efendi Şura-yı Devletteki işinden oldu. Bir müddet sonra mülazemetle Beyoğlu Bidayet Mahkemesinde işe başladı ve hâkimliğe kadar uzanan yeni bir kariyer yoluna girdi. II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde hâkimlikten atıldı. Ardından Şehremaneti Azalığına tayin edildi. Gizli bir görevle Selanik'e gönderildi. Selanik'te suikasta uğradı, sağ olarak kurtuldu. İstanbul'a döndükten sonra hafiye damgası yedi, "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt" adını verdiği bir risale yazıp başından geçenleri anlatarak hafiye olmadığını ispatlamaya çalıştı. 31 Mart Vakası sonrasında İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti üyesi olduğu iddiasıyla Rodos'a sürgüne gönderildi. Bu çalışmada İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt adlı risalesi üzerinden Hacı İsmail Hakkı Bey'in hayatı hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: II. Abdülhamid, hafiye, nepotizm, sergüzeşt, İsmail Hakkı Bey

Jel Sınıflandırma Kodları: Z00, D73

A Bureaucrat from the Period of Abdulhamid II: Serguzeşt of Hacı Ismail Hakkı Bey¹

Abstract

Hacı Ismail Hakkı Bey was the son of Tırnova Evkaf Accountant Mustafa Refik Efendi. He started his career as a civil servant at a young. His acquaintance with Midhat Pasha paved the way for him to continue his civil service life in Istanbul. He was involved in the nepotism network in Babıali by marrying the daughter of Kayserili Ahmed Pasha. In the process of Sultan Abdulhamid II coming into power and transitioning to the constitutional administration, Hacı İsmail Hakkı Efendi lost his job in the Council of State (Şura-yı Devlet). After a while, he started working at the Beyoğlu Bidayet Court and embarked on a new career path that extended to judgeship. He was fired from judgeship before the proclamation of the Second Constitutional Monarchy. Afterward, he got appointed as a member of the Şehremaneti. He was sent on a secret mission to Selanik (Thessaloniki). He survived an assassination attempt in Selanik (Thessaloniki). Upon his return to Istanbul, he was labeled as a spy and he wrote a pamphlet entitled "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt" describing his experiences to prove that he wasn't spy. He was exiled to Rhodes due to the claims of being a member of the İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti (Committee of Muhammedî Union). He requested forgiveness from the İttihat ve Terakki administration (Committee of Union and Progress) and was eventually forgiven. In this study, evaluations will be made about the life of Hacı Ismail Hakkı Bey, through his pamphlet "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt".

Keywords: Abdulhamid II, spy, nepotism, serguzest, Ismail Hakkı Bey

JEL Classification Codes: Z00, D73

¹ Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 21.08.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 29.08.2023

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Saribal, İ. (2023). II. Abdülhamid döneminden bir bürokrat: Hacı İsmail Hakkı Bey'in sergüzeşti. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 1343-1368. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1347312

1. Giriş

Hacı İsmail Hakkı Bey [Hakkı Bey] 1850 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Tırnova Evkâf Muhasebecisi Mustafa Refik Efendi'dir. Hakkı Bey, babasının vazifesi dolayısıyla Tırnova'da büyümüştür. Rüşdiye eğitimini bu şehirde tamamlamış, bu süreçte Bulgarca'yı da öğrenmiştir. Hakkı Bey, 1867 yılında henüz 17 yaşındayken 300 kuruş maaşla Tırnova Sancağı Evkâf Muhasebeciliği İkinci Kitabesinde işe başladı. Babasının dahliyle başladığı bu işte bir yıl çalıştıktan sonra 400 kuruş maaşla Tırnova Sancağı Meclis-i Tahrir İkinci Kitabetine geçti. İki yıl bu daireye devam ettikten sonra istifa etti ve İstanbul'a gitti (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]).

Aslına bakılırsa bu planlı bir gidiştir. Zira Hakkı Bey, Tırnova sancağında kâtiplik yaptığı sırada babasının konumu sayesinde o sıralar yeni teşkil edilen Tuna vilayetinin valisi Midhat Paşa'yla tanışma şansı bulmuştur. Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'inde ifade ettiğine göre Midhat Paşa, bölgede reformlar yaptığı sırada Hakkı Bey'in pederi Mustafa Refik Efendi'yi yanından ayırmamış, Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik gayretlerinden dolayı *nizâm-ı seniyye* lakabıyla müstehir Mustafa Refik Efendi'nin bilgi ve tecrübelerinden istifade etmişti. İşte bu yakınlıktan mütevellit Hakkı Bey İstanbul'a Midhat Paşa'nın yanına gitmeye karar vermiş, bir müddet Paşa'nın hanesinde konaklamış ve nihayetinde Paşa'nın iltimasıyla 1873 yılı sonlarında mülazemetle Şura-yı Devlet Fihrist Odasında işe başlamıştı (İsmail Hakkı, H 1324, s. 1-2)².

Şura-yı Devlette işe başlayan Hakkı Bey, kariyerini sağlama almak amacıyla Babiali'deki nepotizm ağına dâhil olmuş, Kayserili Ahmed Paşa'nın kızıyla evlenmişti. Kayserili Ahmed Paşa, dönemin etkili isimlerinden biriydi. Paşa, 1825'te bahriye neferi olarak donanmaya katılmıştı. Eğitimli değildi, okuma yazması olup olmadığı dahi meçhuldü. Bununla birlikte gayreti, cesareti ve gösterdiği yararlık sayesinde kısa sürede subaylığa terfi etmişti. Sisam İhtilali, Girit ve Mehmed Ali Paşa isyanlarının yatıştırılması gibi önemli görevlerde yer almış, Kırım Harbi sırasında Karadeniz'deki Osmanlı donanmasının komutanı olarak giriştiği muharebelerdeki başarısı nedeniyle rütbesi vezirliğe (müşirlik) yükseltilmişti. Nihayet Sultan Abdülaziz döneminde 15 Haziran 1873'te bahriye nazırlığına terfi ederek donanmanın en yüksek mevkiine gelmeyi başarmıştı (Uzunçarşılı, 1943, ss. 524-526).

Hakkı Bey, bu kudretli paşaların desteğini arkasına almasına rağmen 1880 yılı başlarına değin Şura-yı Devletin Nafia, Mülkiye ve Maliye dairelerinde müsevvidlik ve evrak memuriyeti gibi sıradan görevlerde bulunmuş, daha üst bir makam ve mevki elde edememiştir (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267

² Hacı İsmail Hakkı Bey, hafiyeye olmadığını ispatlamak için kaleme aldığı *İzhâr-ı Hakikat* yahut *Sergüzeşt* adlı risalesinin bir nüshasını devrin sadrazamı Kıbrıslı Kâmil Paşa'ya takdim etmiştir. Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın şahsi evrakından Osmanlı Arşivine intikal eden risale BOA, Y. EE. KP, 31 / 3098, 23 Zilkade 1326 [16 Aralık 1908] koduyla tasnif edilmiştir.

[25 Ekim 1851]). Zira Hakkı Bey'in Babıali'ye adım attığı bu yıllarda, diğer Tanzimatçı devlet adamları gibi, Midhat Paşa ve Kayserili Ahmed Paşa da Sultan Abdülaziz ve onun teveccühünü kazanan Tanzimat karşıtı Mahmud Nedim Paşa tarafından pasifize edilmişti. Bu durum hayli zamandır meşruti idareyi arzulayan ve bu nedenle artık Genç Osmanlıların sözcüsü konumunda görülmeye başlanan Midhat Paşa ile Mahmud Nedim Paşa mağduru Kayserili Ahmed Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sürecinde etkin rol oynamalarına neden olmuş (Uzunçarşılı, 2021, s. 23), bu da Hakkı Bey'in kariyerinin gidişatını tamamen değiştirmişti.

2. Hakkı Bey'in Daire-i Adliye Geçişi

Sultan II. Abdülhamid'in iktidara gelişi ve meşruti idareye geçilmesi sürecinde Midhat Paşa'nın sürgün edilmesi ve Kayserili Ahmed Paşa'nın ölümüyle Hacı İsmail Hakkı Efendi Şura-yı Devletteki işinden olmuştu. Bu zor dönemde Hakkı Bey, *Sergüzeşt*'inde ifade ettiğine göre Midhat Paşa'yla irtibatını koparmamış, Midhat Paşa'nın konağına gidip gelmeye devam etmişti. Hatta iddiasına göre Kânûn-ı Esâsî ilan edilmeden (23 Aralık 1876) birkaç gün evvel Midhat Paşa, Hakkı Bey'i konağına çağırmış, Paşa'nın kethüdası Tayfur Ağa'nın da hazır bulunduğu bir ortamda Kânûn-ı Esâsî layihasının bir nüshasını incelemesi için ona vermişti. Hakkı Bey, bu iddiasını doğrulamak için *Sergüzeşt*'inde epey ayrıntı verir. Şöyle ki, Midhat Paşa'nın layihanın bir nüshasını güvendiği dostlarından biri olan ve risalenin yazıldığı tarihte Beyrut'ta bulunan Çerkes Yusuf Bey'e gönderdiğini belirtir. Hakkı Bey, daha sonra Çerkes Yusuf Bey'le bir araya geldiğini, Yusuf Bey konuyla alakalı bilgi sahibi olan birileriyle görüşmek istediğini kendisine söyleyince o sıralar Bursa komiseri olan merhum Abidin Paşa'yı tavsiye ettiğini, görüşmeyi kabul edince de Abidin Paşa'yla birlikte Yusuf Bey'in Valide Çeşmesi'nde bulunan evine gittiklerini ve hep birlikte kanun metnini okuduklarını dile getirir. Söylediklerinin doğruluğunu teyit için bu durumdan haberdar olan Abidin Paşa'nın ailesini şahit gösterir (İsmail Hakkı, H 1324, s. 2).

Hakkı Bey, Hicri 1298 yılı başlarında (Aralık 1880 – Ocak 1881) Şura-yı Devletteki işinden ayrılır ayrılmaz kariyerine farklı bir yön verip deyim yerindeyse memuriyete sıfırdan başlamış, mülazemetle Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesine girmişti. Esasen Hakkı Bey'in bu tercihi bir tesadüf olmasa gerektir. Çünkü 1879 yılında çıkarılan Ceza Muhakemesi Kanunu'yla savcılık kurumu ihdâs edilmiş, ülkenin her tarafındaki Nizamiye Mahkemelerine müddeî-i umumiler (savcılar) ve müddeî-i umumi muavinleri (savcı yardımcıları) atanması kararlaştırılmıştı. Hukuk Mektebi'nin böylesi bir ihtiyacı karşılayacak potansiyeli olmadığından, başka memuriyetlerden özellikle de mahkemelerin içinden yetişmiş kişilerle bu açığın kapatılması yoluna gidilmişti. Hatta alınan bu tedbirlere rağmen bazı mahkemelere atayacak müddeî-i umumi ve müddeî-i umumi muavini bulunamamış, bunların vazifelerini teftiş memurları ya da zaptiye zabitleri yürütmek zorunda kalmıştı (Özkorkut, 2016, s. 80-84).

Hakkı Bey, mahkemenin iç işleyişini öğrenip elde ettiği tecrübeyle bir mansıp elde etmeye çalıştığı bu dönemde fırsatını bulduğunda adını saray nezdinde duyurmak için çaba göstermeye çalışmıştı. Akrabalık ilişkileri sayesinde Babıali'nin nabzını tutmasını etraflıca öğrenen Hakkı Bey, Sultan II. Abdülhamid'in önceliklerini ve hassasiyetlerini iyi analiz etmiş, saraya ulaşmak için gerekli vasıtaları etraflıca öğrenmişti. O sıralar gündemde Sultan'ın Anadolu demiryollarını Bağdat'a kadar uzatmayı arzu ettiğine dair söylentiler vardı. Hakkı Bey bunu fırsat bildi. *Sergüzeşt*'inde ifade ettiğine göre 93 Harbi'nden birkaç yıl sonra bir şekilde irtibat kurduğu Amerikalı zengin bir iş adamının Kanûn-ı Esâsî'nin yeniden uygulamaya konulması şartıyla Anadolu demiryolu hattının Bağdat'a kadar uzatılması ve Osmanlı madenlerinin işletilmesi için yüz milyon lira harcamaya hazır olduğu yönündeki teklifini Sultan'ın Teşrifat Müdürü Hacı Mahmud Efendi'ye iletmış, söz konusu iş adamının talebinin haklı gerekçelerini Hacı Mahmud Efendi'ye anlatmıştı. Hacı Mahmud Efendi, Sultan'ın da Meclis-i Mebûsânın yeniden açılmasını arzu ettiğini ancak şu an için ortamın buna müsait olmadığını düşündüğünü dile getirerek bir daha bu konularla alakalı konuşmaması yönünde kendisini uyarılmış ve mezkûr teklifi sümen altı etmişti (İsmail Hakkı, H 1324, s. 2-3).

Hakkı Bey'in bulunduğu konum ve dönemin koşulları itibarıyla Sultan'a Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden uygulanmasını ön koşul olarak ileri süren bir projeyi sunmaya cesaret edemeyeceği açıktır. Bu proje Hakkı Bey tarafından böyle bir ön koşul olmadan Teşrifat Müdürü Hacı Mahmud Efendi'ye iletilmiş olmalıdır. Bu araştırma için önemli olan nokta Amerikalı iş adamının teklifinin kabul görüp görmemesi meselesinden³ ziyade mülazemetliğe devam eden Hakkı Bey'in imajını düzeltip iş hususundaki amacına ulaşip ulaşmadığıdır. Nitekim Hakkı Bey'in 20 Ocak 1884 tarihinde 1400 kuruş maaşla Kırkkilise Bidayet Mahkemesi Müddeî-i Umumi Muavinliğine atanmış olması amacına ulaştığının göstergesi olsa gerektir. Gariptir ki Hakkı Bey yeni görevinde bir yıl dahi kalmamış, 11 Kasım 1885'te bir üst mahkemeye yani Edirne İstinaf Mahkemesi Müddeî-i Umumiliğine tayin edilmişti. Ayrıca dördüncü rütbeden Mecidî nişanıyla da ödüllendirilmişti. Hakkı Bey'in Edirne'deki mesaisine tanıklık eden Edirne Valisi İzzet Paşa, Hakkı Bey'in görevini layıkıyla yerine getirdiğini Adliye Nezaretine bildirmiş, dönemin Adliye Nazırı Ahmed Cevdet Paşa da İzzet Paşa'nın görüşünü tasdik etmişti (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]).

³ İsim zikretmediği için Hakkı Bey'e ulaşan Amerikalı iş adamının kim olduğu tespit edilememiştir. Lakin yeri gelmişken sıklıkla tekrar edilen bir yanlış düzeltmekte yarar vardır. Konuyla alakalı yapılan arşiv araştırması sırasında İngiltere'nin ünlü demiryolu finansörlerinden Charles Waring'ın 93 Harbi devam ederken Babıali'ye ilettiği bir teklife ulaşılmıştır. Buna göre Waring, şirketi namına daha önce inşa ettikleri demiryolu hatlarını referans göstermiş, İstanbul'a gelmek istediğini, iş ortaklarıyla birlikte demiryolu yapımı hususunda istekli olduklarını dile getirerek başvuruda bulunmuş fakat Waring'ın bu talebi karşılık görmemişti (BOA, HR. SFR (3), 254 / 94, 18 Ekim 1877). Waring'ın bu başvurusuna ilk kez değinen Kurat'ın Waring'le alakalı "galiba Amerikalı" ifadesi (Kurat, 1959, s. 39) daha sonra yapılan çalışmalarda Waring'ın Amerikalı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Hakkı Bey, Edirne İstinaf Mahkemesi Müddeî-i Umumiliği yıllarındaki mesaisini Rumeli Vilayeti Kanunu Layihası'nın icrasına sarf ettiğini, başarısının arka planındaki sebebin bu olduğunu belirtir (BOA, Y. PRK. AZJ, 41 / 92, 29 Zilhicce 1318 [19 Nisan 1901]). Bu kanun layihası, Sultan II. Abdülhamid tarafından 93 Harbi sonrasında Berlin Antlaşması'nın Rumeli'de ortaya çıkardığı karışıklığı gidermeye yönelik hazırlanmıştı. Kanun layihasının içeriği oldukça kapsamlıydı. Ahalinin umumi hukuku, validen muhtara vilayet yönetiminde yer alan bürokratların vazifeleri, kısacası vilayet yönetimiyle alakalı tüm hususlar en ince ayrıntısına kadar açıklanmıştı. Kasım 1880'de Bulgar ihtilal komitalarının ele geçirmek istediği Edirne vilayeti de bu kanun layihasının kapsamına dâhil edilmişti (Yarçacı, 2013, s. 80-81). Hakkı Bey, bu kanun layihası çerçevesinde, vilayetin müddeî-i umumi olarak Bulgar ihtilal komitalarının Makedonya'da karışıklık çıkartmaya yönelik faaliyetlerini takip ettiğini dile getirir. Hatta Varna'da kurulmuş olan Terakkî-i Rodop adlı bir komitanın 9 Aralık 1886 tarihli umumi talimatnamesiyle komitanın aldığı kararları ve amaçlarını da içeren bir raporu Babıali'ye ilettiğini fakat ehemmiyet verilmediğini iddia eder (İsmail Hakkı, H 1324, s. 3).

Arşive müracaat edildiğinde hakikaten Hakkı Bey'in bir hafiyeye titizliğinde Bulgarların faaliyetlerini doğrudan Mabeyne raporladığı anlaşılmaktadır. Arşivden ulaşılan 3 Mayıs 1303 [15 Mayıs 1887] tarihli bir belgede Hakkı Bey'in "Edirne Memuru Hakkı Bey" olarak tanımlanması ve yazışmanın şifreli olarak yapılması bu bakımdan dikkat çekicidir. Hakkı Bey, söz konusu belgede Bulgaristan'daki hükümetin ve taraftarlarının bağımsızlık ilanı için çalışmalarını sürdürdüğünü birkaç ay evvel raporladığını, şimdi ise Popov adlı bir subayın katillerinin muhakemesinin görüleceği 21 Mayıs 1887 [9 Mayıs 1303] tarihinde bir hayli Bulgar subayın Zağra'ya getirilerek bağımsızlık ilanı için talimat verileceğini ve buna bazı ecnebi hükümetlerin destek vereceğini bildirmişti. Yine aynı belgeden Hakkı Bey'in "Bulgaristan İstiklali Vatanperver Cemiyeti" namındaki talimatın bir nüshasını da Mabeyne gönderdiği anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK. MK, 3 / 46, 21 Şaban 1304 [15 Mayıs 1887]).

Anlaşılan o ki Hakkı Bey'in bu çabaları ona başkente dönmek için gerekli zemini hazırlamıştı. Nitekim Hakkı Bey, 14 Şubat 1888 tarihinde becayiş yoluyla Dersaadet İstinaf Müddeî-i Umumi Muavinliğine geçmişti. İlk bakışta pek de mühim gözükmeyen bu tayin aslına bakılırsa kısa bir süre sonra "nişan-ı Osmanî" alıp baş muavinlik sıfatını (BOA, *DH.SAİD.d.* , 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]) elde edecek olan Hakkı Bey için kendi geçmişinin yükünden, kötü imajından kurtulmuş olmayı ve daha da önemlisi daha iyi bir konuma yükselmek için ona sunulmuş bir fırsatı ifade etmekteydi. Bu nedenle Hakkı Bey bundan sonra hukuk meselelerinden ziyade fırsatını buldukça kendine alan açacak farklı hususlarda adını duyurmaya çalışacaktı.

3. Hayal-i Hamidiyye

Sultan II. Abdülhamid dönemi önemli gelişmelerinden biri de “Hamidiye Hafif Süvari Alayları”nın kurulmasıydı. Bu alaylar, Doğu Anadolu’da merkezi otoritenin tesis edilmesi, devletin aşiretlerin askeri gücünden yararlanması, Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerinin engellenmesi ve muhtemel bir Rus saldırısına karşı bölge savunmasının güçlendirilmesi amacıyla 1890 yılı başlarında kurulmaya başlanmıştı. IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu Islahat-ı Umûmî Müfettişi yâverândan Ahmed Şakir Paşa, Teftiş-i Askeri Komisyonu Üyesi Miralay İbrahim Bey’in kuruluşunda aktif rol aldığı bu alaylar Doğu Anadolu’daki Arap, Kürt, Türkmen ve Karakalpak aşiretlerinden oluşturulmuştu (Eraslan, 1997, s. 462).

Hakkı Bey, bu alayların kuruluşu sürecinde kendisine durumdan vazife çıkarmış, daha evvel babasıyla birlikte Irak hattında yaptığı bir seyahat sırasında edindiği bilgilere istinaden bölgedeki aşiretlerle ilgili düşüncelerini ve bu çerçevede alayların kuruluşu sürecinde bölgedeki memurların alması gereken tedbirleri 21 Nisan 1891 tarihinde yazdığı bir arzuhalle Sultan’a arz etmişti (BOA, Y. PRK. AZN, 5 / 27, 12 Ramazan 1308 [21 Nisan 1891]). Hakkı Bey’in arzuhalinde öne çıkan hususlar şu şekildedir: Hakkı Bey arzuhalinde bölgedeki aşiretleri göçebe ve yarı göçebe olarak tasnif eder. Göçebe olan aşiretlerin kendi aralarında devamlı surette çatıştıklarını, bu aşiretlerden toplanması gereken ağnam ve deve rüsumunun binde birinin ancak alınabildiğini belirtir. Yarı göçebe olan aşiretlerin ancak bir kısmının tahrir dâhil edilebildiğini, ziraatla uğraşan yarı göçebe aşiretlerden Ahz-ı Asker Kanunu çerçevesinde asker toplanamadığını söyler. Yarı göçebe aşiretlerin çoğu, bölgede daha evvel yapılan ıslahat çerçevesinde denetim altına alınmış olsa da bazı vergi memurları ve zaptiyelerin irtikâpları nedeniyle bu aşiretlerin iskânlarından beklenen fayda sağlanamadığını belirtir. İskân edilen aşiretler arasında yaşanan çatışmaların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmadığını, bu çatışmayı önlemekle görevli memurların yaptırım olarak sadece bahar mevsiminde yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak ve ürettiklerini satmak için bir araya gelen aşiretlerden hayvanlarının zekâtlarını ve şeri vergilerini tahsil etmekle yetindiklerini dile getirir.

Hakkı Bey, yine de bu aşiretlerden teşvik ve taltif edilirlerse süvari alayları teşkil edilebileceğini, bunları disipline etmek için gönderilecek olan Nizamiye askerlerinin bölgedeki memurlarla iş birliği etmesi hâlinde mevcut sorunların çözülebileceğini ifade eder. Ayrıca padişah mukataalarından ayrılacak bir bütçeyle her bir aşiretin nüfusuna göre iptidai mekteplerinin açılmasını ve bu bağlamda çocuklara zorunlu eğitim verilmesi gerektiğinin altını çizer. Böylelikle ehl-i sünnet ve’l-cemaate ve de dört mezhebe tabiyken otuz seneden beri Acem hocalarının müdahaleleri neticesinde mezhebî akideleri bozulan bölge halkının İslam akaidine dönmelerinin mümkün olacağını belirtir.

Hakkı Bey, göçebe aşiretlerin iskân edilip ziraata başlamalarıyla ilgili de fikir beyan eder. Bu aşiretlerin Dicle ve Fırat Nehirleri civarında iskân edilebilecekleri yerleri

ve hangi şartlarda tahsis edilecek arazilerin mülkiyetinin aşiretlere verilebileceğine dair değerlendirmelerde bulunur. Akıncılar gibi gördüğü aşiretlerin “Felahiyye-i Seniyye” ismiyle anılmasını önerir. Aşiret reislerine aynı zamanda kışla olarak kullanılmak üzere birer hane inşa edilmesi gerektiğini söyler. Bu aşiretlerin askerlikten çekindiklerini ve bu nedenle kurulacak olan alaylara süvari askeri yerine “Hayal-i Hamidiyye” adı verilmesini teklif eder. Bu alayların hızlı bir şekilde kurulması ve aşiretleri süvari talimine heveslendirmek için bölgeye nitelikli süvari askeri gönderilmesi gerektiğini, ilk etapta aşiretlerden birer ikişer Hayal-i Hamidiyye için bölükler oluşturulmasını ve bu bölüklerin alaylara merkez olarak seçilecek olan yerlerde eğitime başlamaları gerektiğinin faydalı olacağını aktarır.

Hakkı Bey’in kendi görev alanı ve uzmanlığıyla alakası olmayan bir hususta bu kadar ayrıntılı bir arzuhal yazması oldukça ilgi çekicidir. Bununla birlikte dikkate alınmadığından olsa gerek Hakkı Bey *Sergüzeşt*’inde bu arzuhalinden bahsetmez. Onun *Sergüzeşt*’inde öne çıkardığı ve bu bağlamda Sultan nezdinde ismini duyurmayı başardığı asıl girişimi 1893 yılında yaptığı hac yolculuğu sonrasında yazdığı bir layihayla vücut bulmuştur.

4. Afganistan Meselesi

Hakkı Bey, *Sergüzeşt*’inde 1893’te hac vazifesini yerine getirmek amacıyla gittiği Hicaz’da o vakit Afganistan emiri bulunan Abdurrahman Han’ın amcaoğluyla İngilizlerin Afganistan’daki durumuyla ilgili bir mülakatta bulunduğundan bahseder. Bu mülakattan elde ettiği bilgileri İstanbul’a döndüğü vakit bir layiha şeklinde Yıldız’a iletmiştir. Arşivden ulaştığımız layihasında Hakkı Bey, Müslümanların Sultan II. Abdülhamid’in hilafeti altında birleşeceklerini, Rusların ya da İngilizlerin buna mâni olamayacaklarını belirterek söze başlar. Afganistan’daki bazı kabile ve beylerin İngiltere’nin himayesine girdiğini, bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin bölgede güçlü konumda bulunan Abdurrahman Han’la iş birliği yapması durumunda bu durumun Babıali lehine değişeceğini iddia eder. Abdurrahman Han’ın sekiz milyon nüfusu kendisine tabi kıldığını, yüz elli bin kişilik güçlü bir ordu vücuda getirdiğini, birkaç sene zarfında bu sayının üç yüz bini bulacağını dile getirir. İngilizlerin Rus tehdidine karşı Abdurrahman Han’la iş birliği yaptığını, bu çerçevede Abdurrahman Han’ın İngilizlerden yıllık elli bin liralık destek aldığını fakat aldığı tedbirlerle kısa süre zarfında Abdurrahman Han’ın bu yardıma ihtiyacı kalmayacağını ifade eder. Hatta bu gelişmelerden ötürü Londra’da bazı mahfillerde “Hindistan’ı Abdurrahman Han’dan başkası alamaz” tarzında laflar edildiğini söyler. Hakkı Bey benzer şekilde Rusların da Abdurrahman Han’dan çekindiği fikrindedir. Elinde tuttuğu mevki itibarıyla Rusların birkaç milyon asker feda etmeden Abdurrahman Han’ın gücünü kıramayacaklarını iddia eder. Hatta bazı Rus generallerin Abdurrahman Han ele geçirilmedikçe Hindistan’dan ümidin kesilmesi gerektiğini düşündüklerini dile getirir. Bu sebeplerden dolayı Abdurrahman Han’la ittifak kurulmasının Babıali’ye önemli kazanımlar sağlayacağını, şayet bu başarılı ise İngilizlerin Mısır’ı tekrar

Osmanlı idaresine bırakmak zorunda kalacakları kanaatinde olduğunu belirtir. İşin bu kısmı göz önünde bulundurularak İngilizlerin Abdurrahman Han'a yardımı kesmeleri durumunda Babıali'nin maddi olarak Abdurrahman Han'a destek vermesi gerektiğini özellikle vurgular (BOA, Y. PRK. AZN, 10 / 53, 6 Kânunusani 1310 [18 Ocak 1895]).

Hakkı Bey'e göre öncelikle yapılması gereken iş Abdurrahman Han nezdine düzgün bir elçilik heyeti göndermektir. Hakkı Bey, daha önce Şir Ali Han nezdine gönderilen elçilik heyetini bu bağlamda eleştirir. Buna göre Afganistan'a Şir Ali Han'ın biraderi mesabesinde bulunan, daha da önemlisi Afganların hassasiyetlerini bilen İstanbul'da mukim Hasan Han elçi olarak gönderilmesi gerekirken onun yerine vaziyetten bihaber Ahmed Hulusi Efendi elçi olarak gönderilmiştir. Ahmed Hulusi Efendi, Hakkı Bey'in iddiasına göre Afganistan'da bulunduğu sırada ramazan ayında oruç tutmamış, maiyetinde genç bir çocuk ve bir İngiliz bulundurması ve de İngiliz hükûmetinin Osmanlı Devleti'nin dostu olduğu gibi söylemlerde bulunması nedeniyle Afganların tepkisini çekmiştir. Bu nedenle Ahmed Hulusi Efendi'nin Afganistan'a yaptığı seyahatten bir netice alınamadığını iddia etmiştir (BOA, Y. PRK. AZN, 10 / 53, 6 Kânunusani 1310 [18 Ocak 1895]).

Hakkı Bey, Abdurrahman Han'a bir name-i hümâyûn yazılmasını, oğulları Habibullah Han ve Nasrullah Han'a birer nişanla nadide Mushaf-ı şerif ve kılıç gibi hediyelerin de hazırlanarak duruma göre açıktan ya da gizli bir şekilde iki kişilik bir elçilik heyetinin gönderilmesini teklif eder. Bu iki kişilik heyetinin kimlerden oluşacağını, elçilik heyetinin vazifesinin ne olacağını belirlenmesi için öncesinde Abdurrahman Han tarafının nabzının yoklanmasını talep eder. Bu çerçevede hac farızasını yerine getirirken kendisiyle birlikte bulunan Üsküdar Afgan Dergâhının Şeyhi Mustafa Resul Efendi tarafından yazılan bir mektubun, daha önce Afganistan Emareti kitabesinde çalışan ve o tarihte İstanbul'da yaşayan Mehmed Sâdık Efendi adında bir Afgan tarafından Abdurrahman Han'a ulaştırılması gerektiğini söyler. Birkaç ay içerisinde gelecek cevaba, edinilecek intibaaya istinaden elçilik heyetinin ve bu heyetin vazifesinin belirlenmesinin sağlıklı olacağını belirtir (BOA, Y. PRK. AZN, 10 / 53, 6 Kânunusani 1310 [18 Ocak 1895]).

Hakkı Bey bir taraftan layihasına yanıt beklerken diğer taraftan Abdurrahman Han tarafıyla irtibata geçerek niyetin ciddi olduğunu göstermek maksadıyla Abdurrahman Han'ın yakın adamlarından Bağdevan Han'ı İstanbul'a getirtmeye muvaffak olmuştu. Hakkı Bey, Bağdevan Han'ı evinde dört ay kadar misafir etmiş fakat Babıali'den beklenen cevap bir türlü gelmemişti (İsmail Hakkı, H 1324, s. 3). Bunun üzerine Hakkı Bey 17 Nisan 1895'te Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumi Baş Muavini sıfatıyla layihasını özetler mahiyette kaleme aldığı bir arzuhali yeniden Yıldız'a iletmiş (BOA, Y. PRK. AZN, 11 / 56, 5 Nisan 1311 [17 Nisan 1895]) fakat bu arzuhalin üzerinden bir hafta geçmeden Bağdevan Han, uhdesine beşinci rütbeden Mecidî nişanı verilerek ülkesine gönderilmişti (BOA, İ. TAL, 75 / 91, 27 Şevval 1312 [23 Nisan 1895]).

Hakkı Bey'in eleştirdiği Şirvanizâde Ahmed Hulusi Efendi başkanlığındaki heyet 93 Harbi sırasında (8 Eylül 1877) Kabil'e gitmişti. Babıali'nin elçilik heyetini göndermekten maksadı Emir Şir Ali Han'ı İttihâd-ı İslâm'a davet etmek ve bu çerçevede onu Buhara ve Hive'nin kurtarılmasına ikna edip yeni bir cephe açarak Ruslara karşı üstünlük kazanmaktı. Ancak denge politikasını gözeten Babıali aynı zamanda Emir Şir Ali Han'a Osmanlı Devleti'nin müttefiki İngiltere'yle olan ilişkilerini iyi tutmasını salık vermişti. Emir Şir Ali Han ise İngiltere ve Rusya gibi iki hilekâr devletin tehdidi altına bulduklarını, İngiltere'nin Afganistan toprağı olan Kuvat'ı (Kuetta) işgal ettiğini ve bu nedenle İngiltere'yle dostane ilişkiler kurulamayacağını, Rus tehdidine karşı Buhara Emiri'ne ihtarda bulunup ittifak teklif ettiği hâlde kabul görmediğini ve bu sebeple onlara destek veremeyeceklerini ifade etmişti. Emir Şir Ali Han, Osmanlı Devleti'nin müttefiki İngiltere'nin işgal ettiği Kuetta'dan çıkması hâlinde İngilizlerle bir sorunlarının kalmayacağını da sözlere ilave ederek elçilik heyetini eli boş bir şekilde İstanbul'a yolcu etmişti (Yazıcı, 2020, s. 3-5). Yani ortada Hakkı Bey'in özellikle altını çizdiği yanlış elçi tercihinden çok daha fazlası vardı. İlerleyen yıllarda da Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya arasında ciddi bir rekabetin yaşandığı sorunlu bir alana girmekten uzak durmayı doğal olarak tercih edecekti. Bu bakımdan Hakkı Bey'in layihasının değerlendirilmeye alınması ihtimal dâhilinde bile değildi.

Hakkı Bey, mevzubahis hac yolculuğu ve bu yolculuk sırasında tespit ettiği bazı hususları ayrıntılı bir layiha şeklinde ayrıca Sultan'a sunmuştu. Ulaşım ile ilgili problemlerin çözümü, hac mevsiminde asayişin sağlanmasıyla alakalı alınması gereken tedbirleri, karantina uygulamasına dair teklifleri ve diğer birçok hususta hac meselesiyle ilgili tespitleri içeren layiha kabul görmüş ve bu layiha çerçevesinde bazı düzenlemeler de yapılmıştı (layihanın detayları için bk. Telli, 2022, s. 18-49).

5. Ticari Teşebbüsleri

Hakkı Bey bir taraftan Afganistan meselesiyle alakalı süreci takip ederken diğer taraftan ticari bir projeyi hayata geçirmek için yoğun çaba sarf etmekteydi. Hakkı Bey'in projesi Midilli Adası'nın Kalonya ve Pire Körfezleri'nde bulunan iki adet bataklık *tethîriyle* ziraata elverişli hâle getirilmesi, temizlik işlemi tamamlandıktan sonra tatlı su ağızlarına yeni tekniklerle dalyanlar inşa edilmesi, balık rüsumuna tabi olarak söz konusu dalyanlarda yetiştirilecek balık, midye, istiridye, ıstakoz ve sair deniz ürünlerinin ticaretinin yapılmasıyla ilgiliydi. Hakkı Bey, bataklıkların kurutulması sonrasında ortaya çıkacak arazinin tasarruf hakkının kendisine verilmesini, dalyanlardan elde edeceği deniz ürünlerinin bozulmadan kısa sürede nakli için kayık ya da küçük gemilerin yanaşabileceği iskeleler inşasına müsaade edilmesini istemiş, proje için harcayacağı meblağa karşılık yetmiş yıllık bir imtiyaz talebinde bulunmuştu. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği ile Ticaret ve Nafia Nezaretiyle yapılan yazışmalar ve Şura-yı Devlette yapılan müzakereler sonucunda proje kabul edilmiş, yapılan mukaveleyle Babıali tarafından Hakkı

Bey'e mevzubahis şartlar tahtında elli yıllığına bir imtiyaz verilmişti (BOA, ŞD, 1195/3, 18 Zilhicce 1309 [14 Temmuz 1892]; BOA, İ. TNF, 1 / 24, 22 Cemaziyellevvel 1310 [12 Aralık 1892]).

Midilli'yle organik bir bağı bulunmayan Hakkı Bey'in esasen kendi çapını da aşan böylesi bir işe tek başına kalkışmış olması makul değildir. Arşiv kayıtlarından Hakkı Bey'in projesinin kabulünde Midilli'deki Bank de Meteline'nin başkan yardımcısı sıfatıyla Panos M. Courtgi'nin kefaletinin önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir ekonomik güce sahip olan Courtgi ailesi 1891'de Midilli'de Bank de Meteline'i açarak adayı ticari faaliyetlerine merkez yapmıştı. Bu süreçte Courtgi ailesi adadaki yerleşik nüfuz gruplarıyla bir nüfuz mücadelesine girişmiş ve bu mücadele sırasında rakiplerini Babıali nezdinde itibarsızlaştırmaya çalışmıştı. Bu maksadın temini için ise Yenidünya Dimitraki Efendi ile Hakkı Bey'i kullanmışlardı. Gerçekten de Hakkı Bey Ağustos 1892 ve Kasım 1893 tarihlerinde Midilli'yle alakalı iki defa Yıldız'a şikâyet dilekçesi vermişti. Hakkı Bey, bu dilekçelerinde Rum mekteplerindeki bazı yasa dışı uygulamaları işaret edip bunda parmağı olduğunu düşündüğü Midilli Hristiyanlarının önde gelen bazı isimlerini özellikle de Courtgi ailesinin çıkarlarına karşı duranları suçlamış, bu duruma müdahale edilmezse Yunanistan yanlısı bu grubun adada büyük çaplı bir olay çıkarabileceğini iddia etmişti. Hakkı Bey'in iddiaları sonrasında bir soruşturma başlatılmış fakat iki tarafın Babıali nezdindeki girişimleri meseleyi sonucu olmayan bir nüfuz mücadelesine dönüştürmüştü (Ünver, 2012, s. 259-261).

Açık olan şu ki Courtgi ailesi Hakkı Bey'i Babıali nezdindeki imajını iyileştirmek için kullanmakla kalmamış, adayla ilgili projeler üretip Hakkı Bey vasıtasıyla bunları hayata geçirmeye ve böylelikle maddi çıkarlarını artırmaya da çalışmıştı. Bataklıkların kurutulması projesi bu çıkar ilişkisinin bir parçasıydı ki projenin icrası için kurulan şirketin kontrolü de Courtgi ailesinin elindeydi. Nitekim proje çerçevesinde kurulacak olan dalyanlarda, elektrikle balık avlamaya yarayan bir sistemin tesisiyle alakalı yapılan yazışmalarda Courtgi kumpanyası mevzubahis imtiyazın müşterek sahibi olarak resmi yazışmalara geçmişti. Bu yazışmalardan projenin hayata geçirilmesi için kurulan şirketin başında Courtgi ailesinden Dimitraki Efendi'nin bulunduğu, Hakkı Bey'in ise şirketin ikinci başkanlığı ile vekâlet/temsilcilik işlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır (BOA, ŞD, 585 /20, 28 Şaban 1313 [13 Şubat 1896]).

Afganistan meselesindeki mesaisi Hakkı Bey'in önünü açmış, Courtgi ailesiyle yaptığı iş birliğine güvenen Hakkı Bey yeni projelerini Babıali'ye kabul ettirmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Nihayet Hakkı Bey'in Midilli'de bir soda fabrikası kurmak için yaptığı imtiyaz başvurusu da *teçhizat-ı askeriye* için yüzde iki bir vergi alınmak şartıyla 20 Kasım 1894 tarihinde kabul edilmişti. Lakin soda üretiminde kullanılacak ham maddenin nasıl ve nereden tedarik edileceği konusunda yaşanan belirsizlik nedeniyle (BOA, ŞD, 2352 /13, 15 Cemaziyelahir 1313 [3 Aralık 1895]) süreç uzamış, projenin hayata geçirilmesi ertelenmişti. Bununla birlikte imtiyazın

alınmasından yaklaşık yedi yıl sonra Duyûn-ı Umûmiye İdaresiyle varılan mutabakat sonucunda Hakkı Bey'e soda üretimi için Midilli'deki tuzlaldan kıyyesi iki para karşılığında tuz alımına ruhsat verilmişti (BOA, BEO, 1738 / 310289, 11 Receb 1319 [24 Ekim 1901]). Bu dönemde Hakkı Bey'in başvurusunu yapıp imtiyazını alamadığı girişimleri de olmuştu. İstanbul Adalar'daki içme sularının sağlık açısından zararlı olduğuna dair duyum alınca Adalar'a deniz altından borularla su götürülmesi için yaptığı kırk senelik imtiyaz başvurusu ile (BOA, BEO, 609 / 45635, 21 Cemaziyelevvel 1312 [20 Kasım 1894]) Midilli Adası'nın Küçük Ilıca bölgesindeki taş madeninden yeni bir tür mermer tozu imali için yaptığı otuz yıllık imtiyaz talebi bu kabildendi (BOA, BEO, 609 / 45635, 2 Zilkade 1312 [27 Nisan 1895]).

Hakkı Bey arşive yansıyan tespit edebildiğimiz bu girişimlerden çok daha fazla sayıda projeye Babıali'nin kapısını aşındırılmış olmalıdır. Burada önemli olan husus proje sayısının tespitinden ziyade Hakkı Bey'in elde ettiği ticari imtiyazlarla geçmişindeki kötü imajın yükünden iyice arınmış olmasıdır. Pek tabii Hakkı Bey sadece ticari projelerle sarayın kapısını çalmamış, fırsatını bulduğunda memleket meseleleriyle ilgili olduğuna dair intiba uyandırmak için yaptığı girişimlerine de devam etmiştir. Mesela *Sergüzeşt*'inde ifade ettiği üzere Johnson adında bir İngiliz iş adamının Ereğli madenleri için yaptığı bir teklifi Yıldız'a iletmişti. İngiliz iş adamı Johnson, Ereğli madenlerinin işletme imtiyazı karşılığında, Japon - Çin Savaşı (1894-1895) patlak verdiği dönemde sipariş edilen zırhlı geminin satın alma bedelini ödeyeceğini, hükûmetin ihtiyacı olan kömürü ücretsiz vereceğini, kömür rûsumundan mahsup edilmek üzere bir milyon lira da avans ödeyeceğini taahhüt etmişti. Lakin Hakkı Bey aracılığıyla Yıldız'a iletilen bu teklif reddedilmişti (İsmail Hakkı, H 1324, s. 3). Bununla birlikte Hakkı Bey, çok geçmeden bu gayretlerinin karşılığı olarak Adliye dairesindeki konumuna farklı bir mahiyet kazandırmış, 21 Nisan 1896 tarihinde Dersaadet İstinaf Mahkemesi Azalığına yani hâkimliğe terfi etmişti (BOA, *DH.SAİD.d.*, 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]).

Hakkı Bey, hâkimliğe terfi ettikten sonra Courtgi ailesinin maddi desteğine ve bulunduğu konuma güvenerek daha kapsamlı projeleri gündemine almıştı. 31 Ocak 1897 tarihinde Yıldız Sarayı'na bir mektup göndererek yeni bir projeyi Sultan'a arz etti. Hakkı Bey'in projesi öncelikle İskenderun rıhtımının ve limanının temizlenmesini ve sonrasında söz konusu rıhtımın ve limanın artan ticaret kapasitesini kaldıracak bir hâle getirilmesini öngörmekteydi. Projenin ikinci aşaması ise bu limanın demiryoluyla Halep, Antep, Birecik, Urfa istikametini takip ederek Diyarbakır'a bağlanmasıydı. Hakkı Bey bu hat faaliyete geçirilirse ilerleyen dönemde demiryolunun Musul'a kadar uzatılabileceğini de dile getirmişti. Hakkı Bey, projeyi yapacak sermayedarların hazır olduğunu, bu sermayedarların Osmanlı Anonim Şirketi namında bir şirketin çatısı altına toplanarak gerekli taahhütleri verip ilgili bürokratik prosedürleri yerine getirdikten sonra hemen işe koyulabileceklerini ifade etmişti. Bu projeden Hakkı Bey'in hissesine düşen pay ise *mezkûr rıhtım ve liman ve demiryolu hattının işlettilmesi imtiyazının lütfen ve merhameten*

kendisine inayet ve ihsan buyurulmasıydı (BOA, Y. MTV, 114 / 23, 19 Kânunusani 1311 [31 Ocak 1896]).

Hakkı Bey'in deyim yerindeyse bu devasa projesi pek tabii kabul görmedi. Bununla birlikte Hakkı Bey Midilli'yle alakalı projelerine kaldığı yerden devam etti. Nihayet Kasım 1899'da Midilli'yle alakalı yeni bir projeyle Babıali'ye müracaat etmiş, Midilli ve Sakız Adaları'nın havagazıyla aydınlatma işinin imtiyazının kendisine verilmesini, bu aydınlatma işi için maden kömürü yerine petrol kullanılmasına müsaade edilmesini, şayet talebi kabul görürse Darülaceze'ye yıllık 15 adet Osmanlı lirası bağışlamayı teklif etmişti. Hakkı Bey, bu imtiyazı da elli seneliğine almayı başarmıştı. İlginç olan şu ki Hakkı Bey'in bu imtiyazdaki resmi ortağı Panos M. Courtgi'nin damadı İstavri Karamanu'ydu (BOA, BEO, 1397 / 104754, 4 Receb 1317 [8 Kasım 1899]; BOA, A. DVN. MKL, 2 Safer 1318 [1 Haziran 1900]). Bu proje çerçevesinde de bir şirket kurulmuş, Midilli'nin kısa sürede havagazıyla aydınlatılması noktasında başarılı bir iş çıkartılmıştı (Ünver, 2012, s. 229-230). Hatta bu başarıya istinaden Hakkı Bey ve ortakları Edirne, Ankara ve Konya'nın da havagazıyla aydınlatılması işine de talip olmuş fakat talepleri kabul görmemişti (BOA, BEO, 1625 / 121840, 11 Zilkade 1318 [2 Mart 1901]).

Hakkı Bey, Midilli'ye bağlı Cunda Adası'nın muhtelif yerlerinde dalyanlar kurup balık avlamakla alakalı Cunda Adası sakinlerinden Andorya'yla birlikte 20 senelik bir imtiyaz başvurusu yaparak ruhsat talebinde bulunmuştu. Ancak Cunda Adası civarında kurulacak olan dalyanların o civarda oltayla balık avlayan küçük gemileri ve kötü hava koşullarının olduğu dönemlerde tesis edilecek dalyanların deniz trafiğini tehlikeye düşürme ihtimali dolayısıyla söz konusu imtiyaz talebi karşılıksız bırakılmıştı (BOA, ML. EEM, 326 / 34, 15 Ramazan 1315 [7 Şubat 1898]). Hakkı Bey bu projesinden vazgeçmemiş birkaç yıl sonra projeyi yine Babıali'nin gündemine getirmişti. Hakkı Bey bu kez Ayvalık ile Cunda Adaları arasında kalan bölgedeki dalyanların imtiyazını otuz seneliğine talep etmişti. Aslında bu dalyanların imtiyazı Osmanlı tebaasından bazı Rumların elindeydi fakat imtiyaz süresinin sonuna gelmişti. Hakkı Bey, Akdeniz'de Yunanların faaliyetlerini arttırdığını, bundan sebep özellikle Adalar Bölgesi'nde kaçakçılığın önünün alnamadığını, bu imtiyazın kendisine verilmesinin bu bakımdan önem arz ettiğini dile getirmiş, Hicaz Demiryolu ve Darülaceze başta olmak üzere benzeri hayır kurumlarına imtiyazdan elde ettiği kardan para aktarmaya hazır olduğunu da ayrıca belirtmişti. Hakkı Bey bu talebini bir dilekçeyle doğrudan Yıldız'a iletmek yerine, Tophane-i Amire Müşirini aracı kılmıştı. Yine de tüm çabalarına rağmen söz konusu imtiyazı elde edememişti (BOA, BEO, 1719 / 128851, 20 Cemaziyevvel 1319 [4 Eylül 1901]).

Belirtmek gerekir ki Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde buraya kadar aktarılan ticari girişimlerinden yalnızca birinden, Midilli Adası'nın Kalonya ve Pire Körfezleri'ndeki bataklıkların kurutulması imtiyazından bahseder. Bataklıkların civarındaki köylerde yaşayan Müslüman ahalinin bataklıklardan kaynaklı tifo ve

sıtma gibi hastalıklar nedeniyle bölgeyi terk ettiğini, bu bataklıkları kurutup Girit muhacirlerinin iskânına açmak maksadıyla söz konusu imtiyazı aldığını belirtir. Lakin yirmi bin lira üzerinde para harcadığı hâlde düşmanlarının tazyikiyle işi zamanında bitirmediği bahane edilerek imtiyazının elinden alındığı iddia eder (İsmail Hakkı, H 1324, s. 4). Courtgi ailesiyle olan ilişkisinden, kurduğu şirketlerden, aldığı veyahut alamadığı diğer imtiyazlardan kesinlikle söz etmez.

6. Hakkı Bey'in Hâkimlikten Azledilmesi

Hakkı Bey tüm girişimlerine rağmen ticari girişimlerini Midilli sınırları dışına taşıyamamıştı. Belki de bu durumun bir sonucu olarak bürokraside daha iyi bir konuma gelmenin yollarını aramaya başlamış, bir dilekçeyle Sultan'a durumunu arz etmişti. Hakkı Bey, otuz senedir umûr-ı mülkiye, maliye ve adliyede çalıştığını, Edirne'de görev yaptığı dönemde Rumeli Kanun Layihasını başarıyla uygulayarak her sınıftan ahalinin hassasiyetini ve aynı zamanda vilayet yönetiminin inceliklerini öğrendiğini ifade ederek Basra vilayeti valiliğinin kendisine verilmesini istemişti (BOA, Y. PRK. AZJ, 41 / 92, 29 Zilhicce 1318 [19 Nisan 1901]). Ancak Hakkı Bey'in bu talebi Sultan nezdinde kabul görmemişti.

Aslına bakılırsa Hakkı Bey'i valilik gibi yeni bir arayışa iten bir diğer sebep Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa'ydı. Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde görevden azledilişini Abdurrahman Paşa'nın kendisine olan düşmanlığına bağlar. Hâkimlik yaptığı süreçte kanunlara ve adalet-i vicdana uyduğunu özellikle hürriyet taraftarlarının mağduriyetlerini önlemeye çalıştığını iddia eder. İstibdat yanlılarının iltimas taleplerini reddettiğini bilhassa Adliye Sicil Müdürü Agâh Efendi'nin bu husustaki entrikalarını engellediğini söyler. Ona göre kendisi sebep gösterilmeden ve kesinleşmiş bir yargı kararı olmadan kanuna mugayir bir şekilde görevden alınmıştır (İsmail Hakkı, H 1324, s. 4).

Abdurrahman Paşa 1895 yılında Adliye Nazırlığına getirilmişti. Paşa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu bir mesele varsa o da yargı mensuplarının ve diğer adliye personelinin namuslu ve işinin ehli kimseler olmasıydı. Bu nedenle rüşvete karşı deyim yerindeyse savaş açmıştı. Hâkimlerin seçilmesi ve tercüme-i hâlleriyle bizzat ilgilenmiş, adalet sistemini iyileştirmeye çalışmıştı (Demirel, 2008, s. 44). İşte Abdurrahman Paşa'yla Hakkı Bey'i karşı karşıya getiren ve meseleye Adliye Sicil Müdürü Agâh Efendi'yi de katan nokta burasıydı. Hakkı Bey hakkında çok ciddi bir rüşvet suçlaması vardı. Rüşvet suçlaması Rum Patrikhanesine ait tartışmalı bir arazi meselesiyle alakalıydı. Hakkı Bey iddia o ki Patrikhaneye gitmiş, Patrik'le bir mülakat yaparak tartışmaya konu olan arazinin bir kısmının kendisine verilmesi karşılığında davayı Patrikhane lehinde çözeceğini açıktan söylemişti. Patrik bu durumu Babiali'ye şikâyet etmişti. İddialar bununla da sınırlı değildi. Hakkı Bey davaya dâhil olanların evlerine gitmiş, onları kendi hanesinde misafir etmiş hatta *Müzekkere Odası* aralığında dava vekilleriyle davayla alakalı *pervasızca* konuşmuştu. Bu iddialar göz önünde bulundurularak Hakkı Bey hâkimlikten azledilmişti (BOA, ŞD, 3114 / 29, 18 Rabiulahir 1331 [27 Mart 1913]).

Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde bu hadiseden söz etmez. Esasen tek bir sebebe mebni de hâkimlikten azledilmemiştir. Emekliliğiyle alakalı yazışmalardan Hakkı Bey hakkında azline sebep olacak başka iddiaların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iddialardan ilki, her ne kadar suçlamalardan beraat etmiş olsa da eşine miras kalan arazilerin satışı sırasında yaşanan bir usulsüzlüğü konumunu kullanarak örtbas etmesiyle ilgiliydi. Diğeri ise tutuklu bulunan iki Rum'a ait bir zembili içerisinde dinamit olduğu iddiasıyla incelemek üzere Zabtiye Nezaretine göndermesiyle alakalıydı. Yapılan inceleme sonucunda zembilin içerisinde sadece taş bulunduğu anlaşılmış ve Hakkı Bey bu nedenle bir soruşturma geçirmişti (BOA, ŞD, 3114 / 29, 18 Rabiulahir 1331 [27 Mart 1913]). Velhâsıl Hakkı Bey bir hâkime yakışmayacak fiilleri yüzünden azledilmişti. Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde bu hususta kendini sadece usul yönünden savunmuş yani hâkimlerin Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu'nun 84. ve 89. maddelerine göre azledilemez olmasını gerekçe gösterip haksızlığa uğradığını dile getirmiş lakin esasa dair tek kelime etmemiş, hakkındaki iddiaları gizlemeye çalışmıştır.

7. Ma' hûd Hafiyе

Hakkı Bey görevden azledilince mağduriyetini dile getirerek tekrar görevine dönmek istemişti. Olumlu yanıt alamayınca geçimini sağlayamadığını gerekçe göstererek Midilli'ye gitmek için mürur tezkeresi talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Hakkı Bey'e 31 Mayıs 1907 tarihinde Şehremaneti Meclis Azalığı görevi verilmişti. Hakkı Bey yeniden bir işe kavuşmuş olsa da kendi ifadesine göre Midilli'deki işlerini yoluna koymak için zor da olsa İstanbul'dan ayrılmak için izin almıştı (BOA, *DH.SAİD.d.* , 18 / 35, 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]; İsmail Hakkı, H 1324, s. 4). Ama bu noktada Hakkı Bey'in İstanbul'dan ayrılışı bambaşka bir mahiyet kazanmıştı. Midilli'ye gitmesine izin verilmiş fakat Mabeyn tarafından Midilli'deki işlerini hallettikten sonra gizli bir görevle Selanik'e geçmesi istenmişti.

Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'inde yer verdiği iddiasına göre Makedonya'daki eşkıya komitalarıyla ilgili Edirne'de çalıştığı dönemde edindiği tecrübeye istinaden kendisinden bölgeye gitmesi ve son durumla alakalı bir rapor hazırlaması istenmişti. Bu nedenle Hakkı Bey önce İzmir'e, oradan Midilli'ye ve nihayetinde Selanik'e gitmek için yola çıkmıştı. Hakkı Bey, İstanbul'dan ayrıldığı günlerde Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi adında bir zatın İstanbul'a gelerek Mabeyne Makedonya'daki İttihâd cemiyetleriyle ilgili bazı bilgiler aktardığını iddia eder. Hakkı Bey bu zatla bir buçuk yıl kadar önce bir vesileyle görüşüp tanışmıştır. Hacı Nuri Efendi bu tanışıklıktan mütevellit daha önce Hakkı Bey'e mektup yazdığını ve elindeki bilgileri onunla paylaştığını Mabeyne ifade eder. Bunun üzerine Mabeyn tarafından, Hacı Osman Nuri Efendi'den Selanik'e geçecek olan Hakkı Bey'le buluşması ve Mabeyne aktardığı bilgileri onunla paylaşması istenir. Hacı Osman Nuri Efendi, yanına kardeşleri Musa Kazım ve Hasan Fehmi'yi de alarak Selanik'te Hakkı Bey'e ulaşır, gizli bir görevle geldiklerini belirterek elindeki muhtelif evrakları Hakkı Bey'le paylaşır. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Efendi'nin

kendisiyle paylaştığı evrakların uydurma olduğuna kanaat eder. Bu nedenle Hacı Osman Nuri Efendi ve kardeşlerini, getirdikleri evrakların ecnebi postalarında, İstanbul'da hatta kendi elinde olan türden evraklar olduğunu söyleyerek başından savar. Daha sonra ejder olarak nitelendirdiği Hacı Osman Nuri Efendi ve kardeşlerini takip etmesi için Selanik mustantıklarından Hacı Süleyman Efendi'nin oğlu Ahmed Şuayb Efendi'den ricada bulunur (İsmail Hakkı, H 1324, s. 4-5).

Selanik'teki beşinci gününde Hakkı Bey'in konakladığı Kolombo Otel'i'ne bir adam gelir ve ona İsmail Mahir Paşa'nın kendisiyle görüşmek istediğini iletir. Hakkı Bey, tanımadığını iddia ettiği İsmail Mahir Paşa'nın yanına gider. İsmail Mahir Paşa 3. Ordu Müşiriyetinden gelen şifreli bir telgrafi Hakkı Bey'e gösterir. Telgrafta her ikisinden bir tahkikat başlatılmasına yönelik gerekçe yazmaları istenmektedir. Hakkı Bey, asayişin berkemal olduğunu, adalete aykırı bir durumun bulunmadığını ve bu nedenle herhangi bir tahkikata gerek olmadığına dair bir varaka yazar ve İsmail Mahir Paşa'nın yanından ayrılır. Bununla da yetinmez, İsmail Mahir Paşa ve beraberindekilerin şahsi husumetlerini gözeterek uydurma birtakım iddialarla bazı subaylar hakkında soruşturma başlatmak hevesinde olduklarını Babıali'ye bildirdiğini, bunun üzerine söz konusu paşaların İstanbul'a çağrıldığını ve planladıkları soruşturmanın iptal olduğunu iddia eder. Hakkı Bey bu durumu ayrıca 3. Ordu Müfettiş-i Umumisine de bildirdiğini söyler. Hakkı Bey bu hadise nedeniyle İsmail Mahir Paşa'nın kendisine bir tehdit-nâme gönderdiğini de iddia eder. Buna göre 3 Temmuz 1908 tarihli bu tehdit-nâmede İsmail Mahir Paşa, Hakkı Bey'e şu satırları yazmıştır: “Sizi hiç tanımadığım ve yüzünüzü yalnız bir kere gördüğüm halde hidemâtımı akîm bırakmak maksadıyla aleyhimde birtakım şeyler yazdığınızı haber aldım. Acaba kabahat bende midir refiklerim paşalarda mıdır? Sizin mesleğiniz zahirde sadakat, hakikatte ihanettir. Tahkikatım aleyhinde vazifeniz haricinde yazdığınızdan dolayı sizi şikâyete mecbur olacağımdan iş'arâtınızı tashih etmenizi ihtar ederim. Fî 20 Haziran 1324 [3 Temmuz 1908] / Ferik Mahir (İsmail Hakkı, H 1324, s. 5-6).”

Hakkı Bey'in İsmail Mahir Paşa'yla ilgili iddiaları makul değildir. Hakikat-ı hâlde İsmail Mahir Paşa o tarihte Üçüncü Ordunun cephaneliklerini teftiş etmek üzere Selanik'teydi. Lakin Paşa'nın Sultan tarafından kendisine tevdi edilen asıl vazifesi, Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in yaralanması hadisesini araştırmak ve bu çerçevede bölgede faaliyetlerini yoğunlaştıran İttihat ve Terakki Cemiyetinin (İTC) asıl maksadının ne olduğunu öğrenmekti. İlginç olan şu ki İsmail Mahir Paşa ve beraberindeki heyetin gizli vazifesinin ne olduğu herkesçe bilinmekteydi (Erkin, 2019, s. 75-76). Bu nedenle Paşa, İTC'nin açık hedefi hâline gelmişti. Niyazi Bey hareketini bastırmak üzere II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Metroviç 18. Nizamiye Fırkası Kumandanı Şemsi Paşa'nın 7 Temmuz 1908 tarihinde Manastır telgrafhanesinden çıkarken Mülâzım Bigalı Atıf Efendi tarafından öldürülünce hayatından endişeye düşen İsmail Mahir Paşa'ya 12 Temmuz 1908 tarihinde Selanik'ten ayrılmaktan başka çare kalmamıştı. Nitekim İsmail Mahir Paşa'nın İstanbul'a dönüşü de o kadar kolay olmamış, vapurda bulunan bir hukuk

öğrencisinin heyete saldırısı sonucunda çıkan çatışmada iki kişi ölmüş ve iki kişi de yaralanmıştı (Tunçay vd., 2008, s. 15-16). Paşa, bu saldırıdan yara almadan kurtulmuştu fakat Meşrutiyet'in ilanı sonrasında 3 Aralık 1908 tarihinde bir suikasta kurban gidecekti (Yalçın, 1976, s. 53).

Sabiha Sertel gibi dönemin tanıklarının hatıralarında (Sertel, 1994) ve dönemin gazetelerinde ("Harici", 1908) Şemsi Paşa suikastından bir gün evvel İsmail Mahir Paşa'nın maiyetinden Hakkı Bey adında bir zatın öldürüldüğüne dair bilgilere tesadüf edilir. Ayrıca güncel bazı kaynaklarda bahsi geçen Hakkı Bey suikastı, Şemsi Paşa suikastıyla birlikte değerlendirilir ve İTC tarafından planlanan bu iki suikastın Niyazi Bey'i takipten kurtardığına, Sultan tarafından baskı altına alınmaya çalışılan İTC'yi rahatlattığına dair değerlendirmelerde bulunulur (Tunçay vd., 2008, s. 15-16). İşin aslına bakılırsa suikasta kurban gittiği iddia edilen kişi bu çalışmaya konu olan Hakkı Bey'den başkası değildir. Ancak Hakkı Bey böyle bir suikast sonucu hayatını kaybetmemiştir.

Meselenin aslı şu şekildedir: Şemsi Paşa suikastından bir gün evvel Hakkı Bey yanında Ahmet Şuayb Efendi olduğu hâlde gece 04.30 sularında Selanik'te kiraladığı hanesine giderken Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi ve adamlarıyla karşılaşır. Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'nin adamlarından polis komiserliğinden atılmış Hasan Fehmi revolverini Hakkı Bey ve Ahmet Şuayb Efendi'yi öldürmek kastıyla beş altı kez ateşler. Hakkı Bey'e kurşun isabet etmez fakat Ahmet Şuayb Efendi'nin kalçasına bir kurşun isabet eder. Ahmet Şuayb Efendi bu kurşun yarısından dolayı bir müddet sonra vefat eder. Olay üzerine bir adli soruşturma başlatılır. Bu andan itibaren Hakkı Bey ile Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'nin gizli görevleri Selanik İttihat ve Terakki gazetesinde tefrika hâlinde yayımlanan polisiye bir habere dönüşür. "Mühim Bir Vesika" başlığıyla yayımlanan haberin giriş kısmında, "ma'hûd hafıye", "idare-i sâbikanın en sâdık hâdiminden" sıfatlarıyla anılan Hakkı Bey'in Selanik'e sâbık Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in yaralanması meselesini araştırmak için Sultan tarafından gönderilen bir hafıye olduğu bilgisine yer verilir. Akabinde Hacı Osman Nuri Efendi'nin ifadesine geçilir ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Hacı Osman Nuri Efendi ifadesinde Sultan'ın bendegâni olduğunu, Selanik'te bir fesat cemiyetinin teşekkül ettiğine ilişkin bazı bilgileri Mabeyne ilemesi üzerine kendisinin bu fesat cemiyetini ortaya çıkarmak vazifesiyle Selanik'e gönderildiğini, Hakkı Bey'in de bu vazife çerçevesinde maiyetine verildiğini söyler. Lakin Hakkı Bey kendisinden ayrılarak deniz yoluyla önce Midilli'ye daha sonra Selanik'e gitmiştir. İkili daha sonra Selanik'teki Kolombo Oteli'nde buluşur. Ancak Hakkı Bey kendilerine verilen vazifeyle meşgul olmak yerine Midilli bankerleriyle ve Selanik'te bulunma sebebiyle alakası olmayan başka kişilerle görüşüp ticari işlerinin peşinden koşturur. Hatta bazı kişilerden para dahi alır. Hacı Osman Nuri Efendi, Hakkı Bey'in rezil bir kişi olduğunu, Mabeynde Hakkı Bey'in "Yalancı Hakkı" namıyla anıldığını, beş kuruş için *irtikab ve irtişa* edebilecek kapasitede

olduğunu ve bu sebeple geçen sene Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa tarafından işten atıldığını dile getirir. Hakkı Bey'in işten atıldıktan sonra birtakım yalanlarla Mabeyne yanaşarak kendisini Şehremaneti azalığına tayin ettirdiğini belirtir. Hacı Osman Nuri Efendi'ye göre Hakkı Bey, İsmail Mahir ve Yusuf Paşalar ile iş birliği içerisindeydi. Bunlar bir araya gelerek halktan ve memurlardan günahsız bazı kişileri töhmet altında bırakacak bir layiha hazırlarlar. Hacı Osman Nuri Efendi, Hakkı Bey'e neden bu layihayı imzaladın diye sorduğunda Hakkı Bey "Madem bizi li-ecli't-tahkikât buraya gönderdiler, bir şey söylemezsek ayıp olur" der. Bunun üzerine Hacı Osman Nuri Efendi, Hakkı Bey'in Ahmet Şuayb Efendi'yle olan yakınlığından da şüphelenerek Hakkı Bey'in aleyhinde vukuat jurnalleri göndermeye başlar. Hakkı Bey'in hem kendisinin gözetiminden kaçmak hem de bazı münasebetsiz kadınlarla birlikte olmak kastıyla dar ve تنها bir sokakta bir ev kiralandığını iddia eder. Hacı Osman Nuri Efendi bu iddialarını tüm delilleriyle Sultan'a iletceğinden suikastla alakalı resmen ifade vermektan mazur olduğunu söyleyerek sözlerini tamamlar ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Haberin devamında Hakkı Bey'in de ifadesine yer verilir. Ancak haberin giriş kısmında Hakkı Bey'in ifadesine geçmeden önce Hakkı Bey'in evine gidip ifadesini alan görevlilerin bazı değerlendirmelerine yer verilir. Hakkı Bey, görevlilere olayın ardından İstanbul'a dönmesine müsaade edilmesi için Mabeyne *coşkulu* bir telgraf gönderdiğini fakat daha sonra yaptığının doğru olmadığını düşünüp Selanik'te kalması gerektiğine kanaat ettiğini ifade etmiş, Mabeynden üst düzey bir ismin kendisine ulaştığını ve Selanik'e vali olarak atanma ihtimali olduğunu ilettiklerini söylemiştir. Hakkı Bey daha sonra keten bezinden bir pantolon getirmiş, mezkûr pantolonu Müşir Paşa hazretlerine de gösterdiğini ifade ederek pantolonun olay gecesi üzerinde olduğunu söylemiş, pantolonun iki bacağına diz bölümünün ayağa yakın kısımlarının arka tarafındaki ikişer kurşun deliğini göstermiştir. Görevliler bu deliklerin Hakkı Bey tarafından açıldığına hükmetmiştir. Zira Hakkı Bey olay gecesi yapılan sorgulamasında kendisine kurşun isabet etmediğini söylemiştir. Ayrıca pantolondaki kurşun deliklerinde herhangi bir yanık izi olmadığı gibi Hakkı Bey'de de bir yaralanma söz konusu değildir. Kaldı ki silah yan taraftan ateşlenmiş olduğundan arkadan isabet etmesi de mümkün değildir. Görevliler Hakkı Bey bir ara namaz kılmak için odadan ayrıldığında odadaki masanın altında bulunan Ahmet Şuayb Efendi'nin genç kadınlarla çekilmiş iki adet fotoğrafıyla sedeften bir iğneyi görmüşler ve gizlice iğneyi yanlarına alıp mahkeme heyetine sunmuşlardır ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Hakkı Bey'in ifadesi ise şu şekildedir: Hakkı Bey bu olaydan dokuz ay önce Kılıç Ali Paşa Camii avlusunda Arzuhalci Süleyman Efendi'nin yanına geldiğini, Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi adında bir adamın elinde pek mühim siyasi bilgiler olduğunu söylediğini, bunun üzerine kendisinin Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'yi hanesinde kabul ettiğini iddia eder. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Bey'e ne iş yaptığını ve elinde ne gibi bir malumat olduğunu sorar. Hacı Osman Nuri Efendi ise fukaradan olduğunu, okuyuculukla geçindiğini ifade edip Kürtlerin bazı

yolsuz tasavvuratta olduklarını, Arnavutluk'ta Arnavut lisanının neşri gibi fesat fikirlerin bulunduğunu Hakkı Bey'e aktarır. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Efendi'nin sözlerinin bir diğerini yalanlarlar mahiyette olmasından ve bir ehemmiyeti bulunmamasından dolayı Hacı Osman Nuri Efendi'ye memleketine dönmesini tavsiye eder. Hacı Osman Nuri, Hakkı Bey'in yanından ayrılır fakat daha sonra Selanik Hukuk Mektebinden bazı talebelerin Selanik Adliyesinde görülüp karara bağlanan davalarıyla ilgili kendisine bir ihbarda bulunur. Hakkı Bey bu ihbarı dikkate almaz. Nihayet Hacı Osman Nuri Efendi İstanbul'a tekrar gelir, Hakkı Bey'den evinde kalmak için ricada bulunur o da insaniyet namına kabul eder. Hacı Osman Nuri Efendi birkaç günlük bu misafirlik zarfında erbab-ı fesadın kimler olduğunu, evrak-ı muzırının nerelerde saklandığını bildiğini mektup şeklinde Mabeyne iletir. Bunun üzerine vaziyeti araştırmak üzere Hacı Osman Nuri Efendi'ye görev verildiğini ve kendisinin de Osman Nuri Efendi'nin maiyetinde olarak Selanik'e görevlendirildiğini söyler. Hacı Osman Nuri Efendi cemiyet-i fesadiyenin mensuplarının kimler olduğunu, muzır evrakın nerede saklandığını akrabalarından Hasan Fehmi ve Hafız Kazım vasıtasıyla öğrenip kendisine bildireceğini söyler ki bu kişiler Hakkı Bey'e göre zaten bu gizli cemiyetin üyesidirler. Hacı Osman Nuri Efendi'nin Selanik'te evrak-ı muzır bulmak zor olduğundan Yunanistan'dan veyahut İskenderiye'den para karşılığında müstear isimlerle ceraid-i muzır getirtmek için külliyetli para talep ettiğini ayrıca belirtir. Bununla birlikte bir ay geçtiği hâlde bu yönde bir gelişme olmaz. Hacı Osman Nuri Efendi'nin adamları fesad cemiyetinin mensuplarını dikkatli olmaları konusunda uyarırlar ve Hakkı Bey bu ihaneti fark eder. Hakkı Bey bunların hem cemiyet-i fesadiyeden olduklarını hem de dolandırıcı makulesinden olduklarını anlayınca onlara baskı yapmaya başlar. Evrakların nerede saklandığını bildikleri için onları sürekli tazyik eder ve bu nedenle kendisine karşı bir suikast tertiplediklerini iddia eder. Durumu fark edince gözden uzak kalmak maksadıyla otelden ayrılıp bir hane kiralar. Hakkı Bey, Hacı Osman Nuri Efendi ve adamlarının Mabeynin hafiyeleri olduklarını söyleyerek halkı tedhiş ettiklerini, olayın yaşandığı gece polis müdürüne güneş doğarken evrak-ı fesadiyeyi buldukları mahalden çıkarmak üzere altı yedi polis tefrik ettirdiklerini fakat gece bu olay yaşandığı için bunu gerçekleştiremediklerini söyler. Hakkı Bey suikastı tertip edenin Hacı Osman Nuri Efendi olduğunu söyler ki o gece beyaz sakalından onu teşhis etmiştir. Sorgu heyeti Hakkı Bey'in kendisine mühim sorular sorulduğu vakit burasını geçelim deyip geçiştirdiğini ifadenin sonuna eklemiştir ("Mühim Bir Vesika", 1908).

Hakkı Bey'e yönelik suikast girişiminin gazeteye yansıyan kısmı ifadelerin neşrinden ibarettir. Bundan sonra yaşananlar için yine Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'ine müracaat etmek gerekir. Buna göre ifadeleri alındıktan sonra soruşturmaya dâhil olan herkesin İstanbul'a dönmesine müsaade edilir. Hacı Osman Nuri Efendi ve adamları ortada bir cinayet olmasına rağmen serbest bırakılır. Hakkı Bey ise Selanik'teki durumla alakalı bir rapor hazırlar ve Babıali'ye sunar. Hakkı Bey'e göre bölgedeki sorunun temelinde üç grubun faaliyeti vardır. Bunlardan ilki yabancı devletlerin desteğiyle otonom bir devlet kurmak isteyenlerdir. İkinci grup, ahalisinin

bir kısmı Müslüman olsa da bağımsız Arnavutluk için mücadele edenlerdir. Üçüncü grup ise Slavlar yani Bulgar, Ulah, Sırp ve Etnik-i Eteryâ'nın güdümündeki Rumlardır. Bunlar bölgede bir terör ortamı oluşturarak çıkarlarına uygun bir ortam hazırlamaya çalışmaktadır. Bunların faaliyetlerini önlemek için içerisinde askerlerin de bulunduğu bir grup vatansever gizli bir cemiyet olan İttihat ve Terakkiyi kurmuştur. Resneli Niyazi Bey'in etrafında toplananların amacı da padişaha karşı bir isyan çıkarmak değil, bölgedeki kötü gidişatı önlemek ve bu bağlamda meşrutî idareye geçilmesi için Sultan'ı ikna etmekten ibarettir. Hakkı Bey yabancı devletlerin Rumeli'deki gözetim ve müdahalesinin önüne geçilmesi için ahâlinin hukukun serbest bırakılmasına bağlı olduğunu, bunun da ancak Kânûn-ı Esâsî ahkâmınca Meclis-i Umûmînin toplanmasıyla gerçekleşeceği minvalindeki raporunu 27 Haziran 1324 [10 Temmuz 1908] tarihinde Mabeyne iletmıştır. Hakkı Bey'in raporu iddiasına göre iki gün Başkitabet dairesinde bekletilmiştir. Israrları neticesinde raporu en sonunda meseleyle alakadar bulunan Said ve Kamil Paşalara ulaşmış, Hakkı Bey'den kurenadan Rıza Bey refakatiyle Said Paşa'yla görüşmesi istenilmiştir. 29 Haziran 1324 [12 Temmuz 1908] tarihinde yapılan görüşmede Hakkı Bey raporunda sunduğu hususları arzen ve şifâhen Said Paşa'ya iletmıştır. Hakkı Bey 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinin raporunda yazdıklarının doğruluğunu teyit eden bir gelişme olarak değerlendirir (İsmail Hakkı, H 1324, s. 10-12).

Dikkat edileceği üzere Hakkı Bey *Sergüzeşt*'inde İttihat ve Terakki gazetesinde yer alan hafiye olduğunu kabul ettiği sorgu ifadesine yer vermez. Esasen kamuoyuna mal olan bu hadisede Hakkı Bey'in hafiye olduğunu inkâr edebilecek bir yeri de kalmamıştır. Dönemin tanıklarından Süleyman Kâni İrtem'in *Meşrutiyet Doğarken* adlı kitabında bu meseleyi etraflıca anlatmış olması bu bakımdan dikkat çekicidir. İrtem, Sultan II. Abdülhamid'in Makedonya'daki durumu öğrenmek için İsmail Mahir Paşa ve Yusuf Paşa'yı bir heyetle bölgeye gönderdiğini ancak Sultan'ın âdeti olduğu üzere bir işi yalnız bir şahsa veyahut heyete vermeyi tercih etmediğini ve bu nedenle Hakkı Bey ile Zilhovalı Hacı Osman Nuri Efendi'yi ayrıca Selanik'e gönderdiğini belirtir. İsmail Mahir Paşa'yla Hakkı Bey'in daha sonrasında ise Hakkı Bey'le Hacı Osman Nuri Efendi'nin birbirine düşmesini devrin yönetim anlayışını ve bu bağlamda Sultan'ın karakterini göstermesi bakımından eleştirir (İrtem, 1999, s. 11-12).

Selanik'ten döndükten sonra Hakkı Bey'i "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt"i yazmaya sevk eden de işte kamuoyunda aleyhinde oluşan bu hafiye algısını kırmaktan ibaretti. Bu nedenle *Sergüzeşt*'ini matbaada bastırıp etrafa servis etmiş, bir nüshasını da sadarete arz etmişti. Elbette ki Hakkı Bey hafiyelik için eğitilmiş maaşlı bir profesyonel değildi. Sultana jurnal vermeyi bir kazanç kapısı olarak gören, sadece maddî kazanç için değil padişahın teveccühünü, güvenini kazanmak suretiyle bir mansıp elde etmek için hafiyeliğe soyunan taifedendi (Beyhan, 1999, s. 70). Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında hazırlanan hafiye listelerinde "her işin altından çıkar" şeklinde bir tanımlamayla kendine yer bulan

(Gör, 2016, s. 183) Hakkı Bey, *Sergüzeşt*'ini kamuoyuyla paylaşmış olsa da anlaşılan o ki hafiye algısını kırmakta başarılı olamamıştı. Vakıa bu durumun geri planında 31 Mart Vakası'ndaki rolünün önemli bir payı vardı.

8. Hakkı Bey'in Rodos'a Sürgünü

Hakkı Bey'in isminin karıştığı ve bu bağlamda Rodos'a sürgüne gönderilmesine sebep olan gelişmeler 31 Mart Vakası'yla ilgiliydi. 31 Mart Vakası'ndan (13 Nisan 1909) on gün kadar önce İttihâd-ı Muhammedî adında bir cemiyet kurulmuştu. Cemiyetin kurucusu Derviş Vahdetî, yayın organı ise Volkan gazetesiydi. Dini duygulara hitap eden ve Osmanlı'yı yüceltmek maksadını güden cemiyetin kurucuları arasında Feyzullah Efendizâde Mehmed Sâdık Efendi, Beyazıt dersiamlarından Mehmed Emin Hayretî, Fâtih dersiamlarından Divrikî Kadızâde Abdullah Ziyâeddin Efendi ve Said Nursi gibi isimler bulunmaktaydı. Derviş Vahdetî ve diğer Volkan yazarları II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında konjonktüre uygun olarak İttihat ve Terakki Fırkasını desteklemişlerdi. Ancak zamanla İttihâdçıların başta hürriyetleri kısıtlayıcı uygulamaları olmak üzere diğer politikalarına eleştiri getirmeye başlamışlar, bunun üzerine İttihâdçılar da onları istibdat ve irtica yanlısı olmakla suçlamışlardı (Özcan, 2001, s. 475).

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetinin 3 Nisan 1909 tarihinde Ayasofya'da düzenlenecek bir mevlid-i şerifle *resm-i küşâdı* icra edilmek istenmişti. Bu çerçevede Derviş Vahdetî, izin almak için Zabtiye Nezaretine müracaat etmiş, mevlid ve açılış töreninin icrası için müsaade almıştı. Vahdetî daha sonra tertip edecekleri programın detaylarını aktarmak için polis müdürüyle bir mülakat gerçekleştirmiş ve bu görüşmenin detaylarını Volkan gazetesinde yazmıştı. Vahdetî'nin aktardığına göre polis müdürü mülakatın başında Vahdetî'ye İsmail Hakkı Bey kimdir diye sormuştu. Vahdetî, hangi İsmail Hakkı diye cevap verince polis müdürü sizin cemiyete riyaset ediyormuş diye karşılık vermiş, İsmail Hakkı Bey'in Ayasofya'daki mevlid programı sırasında orada toplananları galeyana getirip açılış törenini meşrutiyet karşıtı bir gösteriye dönüştüreceği yönünde bir istihbarat alındığını aktarmıştı. Vahdetî, daha önce de cemiyeti kendi fesat emellerine alet etmek isteyenlerin çıktığını, bu İsmail Hakkı'nın da onlardan biri olduğunu söylemiş, daha da önemlisi İsmail Hakkı'yı "İstibdat devrinin en müthiş hafiyelerinden" biri olarak nitelendirmişti. Vahdetî, gazetenin bir sonraki nüshasında *ma' hûdlardan* diye nitelendirdiği İsmail Hakkı'yı sağda solda İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti reisi olduğunu söyleyerek geçmişini gizlemek için cemiyeti kullanmakla suçlamıştı (Vahdetî, 1909).

Mevzubahis İsmail Hakkı bu çalışmaya konu olan Hakkı Bey'den başkası değildir. Volkan gazetesinin daha önceki sayılarından anlaşıldığına göre Hakkı Bey'le Vahdetî'nin İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kurulmadan evvel bir görüşmeleri olmuştu. Vahdetî'nin iddiasına göre Hakkı Bey, Emirizâde Ömer Lütfü'yle birlikte İttihâd-ı Muhammedî adında bir cemiyet kurdukları beyanıyla Vahdetî'yle temasa geçmiş, İstanbul'da kurulacak olan Mason locasına karşı cemiyetin güçlendirilmesi

maksadıyla Volkan gazetesinin cemiyetin yayın organı olmasını teklif etmişlerdi. Vahdetî, Hakkı Bey ve Emirizâde Ömer Lüftü'nün mutlakıyet yanlısı olduklarından şüphelenmişti. Bu bağlamda Hakkı Bey'in ma'hûd bir hafiye olduğuna ve bu nedenle İTC tarafından öldürülmesine karar verildiğine özellikle dikkat çekmişti. Vahdetî, İttihâd-ı Muhammedî ismini çok beğendiğinden bir süre sonra kendi namına cemiyeti kurmaya karar verdiğini dile getirmişti (Özcan, 2001, s. 475; Akşin, 1970, s. 22). İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti reisinin kim olduğuna dair tartışmanın geri planında işte bu mevzu vardı.

Hakkı Bey'in neden böyle bir işe kalkıştığı meçhuldür. Lakin bu girişimi ona oldukça pahalıya mal olmuştur. 31 Mart Vakası sonrasında Vahdetî ve on iki arkadaşı idama mahkûm edilirken, Hakkı Bey de Divan-ı Örfî kararıyla İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti üyesi olduğu gerekçe gösterilerek müebbet kalebentlik cezasıyla Rodos'a gönderilmişti. Hakkı Bey kendi ifadesine göre sürgün yıllarında oldukça sıkıntılı günler geçirmişti. 28 Haziran 1912 tarihinde yazdığı arzuhalinde günde beş kuruş yevmiyeye geçinmeye çalıştığını fakat Rodos'un İtalyanların eline geçmesi sonrasında yevmiyesini alamadığını ve bu nedenle açlıktan telef olmak üzere olduğunu belirtmişti. Hakkı Bey, aynı cezadan sürgünde bulunan arkadaşlarının affedildiğini, kendisinin unutulduğunu dile getirerek "Hâkân-ı sâbıkın adamı değilim. Habbe-i vâhîde mükâfat görmedim" diyerek başladığı sitemli sözlerle yeniden affını talep etmişti (BOA, DH. MUI, 159 / 105, 23 Receb 1330 [8 Temmuz 1912]). Nihayet bu arzuhalinden hemen sonra Hakkı Bey'in sürgün dönemi sona ermişti. Hakkı Bey'in bundan sonraki safahatıyla ilgili emekliliğiyle ilgili yazışmalar dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

9. Sonuç Yerine

Hakkı Bey son dönem Osmanlı bürokrasisinde iltimasın, nepotizmin ciddi rolü olduğuna dair önemli bir örnektir. Midhat Paşa'nın iltimasıyla Şura-yı Devlette işe başlayan Hakkı Bey, Kayserili Ahmed Paşa'nın kızıyla evlenerek kariyerini sağlama almaya çalışmıştır. Sırtını dayadığı paşaların desteğini kaybedince Şura-yı Devletteki memuriyetini bırakmak zorunda kalmış ve mülazemetle Adliye dairesinde işe başlamıştır. Burada deyim yerindeyse sıfırdan başladığı kariyerini Sultan'a arz ettiği fikirleri ve hafiyeliğiyle hâkimliğe kadar ilerletmeyi başarmıştır. Dahası bu başarısını, konumunu kullanarak sarayın kapısını aşındırıp elde ettiği ticari imtiyazlarla maddi kazanca dönüştürmüştür. Hakkı Bey'in kariyer serüvenine dair bu hususlar dönemin bürokrasisine dair dinamiklerin anlaşılması bakımından mühim göstergelerdir.

Hakkı Bey'in *Sergüzeşt*'i onun kariyerine dair detaylara ulaşmamıza imkân tanımıştır. Aynı zamanda *Sergüzeşt*'teki verilerden yararlanılarak Hakkı Bey'in II. Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sürecinde yaşanan önemli hadiselerdeki rolü değerlendirilmiştir. Kaleme aldığı layihaları, ticari projeleri, hafiyeliği bağlamında önemli bir bürokrat olan fakat birçok kaynakta adı zikredilmesine, birçok hadisenin içerisinde yer almasına rağmen kim

olduğu net olarak bilinmeyen hatta Selanik'te suikast sonucu öldüğü gibi hakkında hatalı değerlendirmeler yapılan Hakkı Bey'in biyografisi tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Defterler

BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (*DH.SAİD.d.*), 18 - 35.

Belgeler

BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 1397- 104754, 1719 - 128851, 1625 - 121840, 1738 - 310289, 609 - 45635.

BOA, Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI), 159- 105.

BOA, Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR. SFR [3]), 254- 94.

BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), 75- 91.

BOA, İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF), 1- 24.

BOA, Maliye Evrak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML. EEM), 326- 34.

BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 2352- 13, 585- 20, 3114 - 29, 1195 - 3.

BOA, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı- Yıldız Esas Evrakına Ek (Y. EE. KP), 31- 3098.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV), 114- 23.

BOA, Yıldız Müfettişlik ve Komiserlik Tahriratı (Y.PRK. MK), 3- 46.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı- Adliye ve Mezâhib Nezareti (Y. PRK. AZN), 10- 53, 5- 27, 11 - 56.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ), 41- 92.

Gazeteler

Harici. (1908, Temmuz 12). *Balkan*, 4.

Mühim Bir Vesika. (1908, Ağustos 11 - 16). *İttihat ve Terakki*, 1-4.

Sertel, Y. (1994, Şubat 27 - 28). Sabiha Sertel ve Zor Yıllar. *Cumhuriyet*.
<https://core.ac.uk/download/pdf/45608818.pdf>, e.t. 18.03.2022.

Derviş Vahdeti. (1909, Nisan 5). İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti. *Volkan*, 1.

Hatıralar, Araştırma ve İncelemeler

Akşin, Sina. (1970). *31 Mart Olayı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Beyhan, M. A. (1999). “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller”, *İlmi Araştırmalar*, (8), 65-83.

Demirel, F. (2008). *Adliye Nezaretinin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1876-1914*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Eraslan, C. (1997). Hamidiye Alayları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, 462- 464.

Erkin, B. (2019). *Hâtırat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gör, E. (2016). *II. Abdülhamid'in Hafiyeye Teşkilatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

İrtem, S. K. (1999). *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilali*. (yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.

İsmail Hakkı. (H 1324). *İzhâr-ı Hakikat Yahut Sergüzeşt*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan.

Kurat, A. N. (1959). *Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1800-1959*. Ankara: Doğu Matbaası.

Özcan, A. (2001). İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 475- 476.

Özkorkut, N.Ü. (2016). *Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik: Savcılık Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1943). Kayserili Ahmed Paşa Hakkında İkinci Abdülhamid'in Bir Hatt-ı Hümayûnu. *Bellekten*, VII (27), 523- 542.

Uzunçarşılı, İ. H. (2021). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ünver, M. (2012). *Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo - Ekonomik Yapısı 1876-1914*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Telli, H. (2022). İsmail Hakkı Bey'in II. Abdülhamid'e Sunduğu Hac Raporu. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, VII (1), 18-49.
- Tunçay, M., Çavaş, R., Akbayar, N., Öztuncay, B. & Demirel, Y. (dr.). (2008). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yarç, G. (2013). Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913). *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, IV (1), 76-114.
- Yazıcı, O. (2020). Osmanlı- Rus Savaşı'nda (1877-1878) Sultan II. Abdülhamid'in İttifak Arayışları ve Afganistan'daki Akisleri. *İRTAD*, 5, 1-13.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Bureaucrat from the Period of Abdulhamid II: Sergüzeşt of Hacı İsmail Hakkı Bey

Extended Abstract

1. Introduction

In this study, the life of Hacı İsmail Hakkı Bey, one of the bureaucrats of the Abdulhamid II period, was examined. The objective is to reveal the phases of Hacı İsmail Hakkı Bey, who is mentioned in important historical events yet whose identity cannot be determined exactly. The second objective is the analysis of the dynamics of the late Ottoman bureaucracy in terms of Hacı İsmail Hakkı Bey's phase.

2. Method

The main source of the study is the pamphlet called "İzhâr-ı Hakikat yahut Sergüzeşt", written by Hacı İsmail Hakkı Bey. He wrote this pamphlet to answer the accusation of spying against him at the end of his career. Although the pamphlet was written to respond to the accusation of spying, he made evaluations about the whole of his civil service life in his pamphlet. Based on this, the information given by Hacı İsmail Hakkı Bey in Sergüzeşt was criticized within the framework of archive documents, newspapers, and memories of the period. Thus, detailed information about Hacı İsmail Hakkı Bey was obtained.

3. Results and Discussions

Accordingly, the turning point of Hacı İsmail Hakkı Bey's life was that he met Midhat Pasha, the Governor of the Tuna (Danube) Province, due to his father's duty as a Tırnova Evkaf Accountant. When Midhat Pasha left the governorship of the Tuna (Danube) province and returned to Istanbul, he took Hacı İsmail Hakkı Bey with him and enabled him to start working in Council of State. Then, Hacı İsmail Hakkı Bey married the daughter of Kayserili Ahmed Pasha, one of the famous names of the period, and was included in the nepotism network in Sublime Porte (Babıali). However, despite the support of these mighty pashas, Hacı İsmail Hakkı Bey could not reach a better position in the bureaucracy. The background of this situation is the deterioration of the relations of Midhat Pasha and Kayserili Ahmed Pasha with the Sultan Abdulaziz administration. With the exile of Midhat Pasha and the death of Kayserili Ahmed Pasha in the process of Sultan Abdulhamid II coming into power and transitioning to the constitutional administration, Hacı İsmail Hakkı Bey lost his job in the Council of State. Upon this, Hacı İsmail Hakkı Bey decided to continue his civil service career in a different medium. Although he did not have any training or experience in law, he started to work in Beyoğlu Bidayet Court and entered a new career path ranging from an internship to a judgeship.

In this process, Hacı İsmail Hakkı Bey prepared and presented many commercial projects to the Sultan, tried to gain his appreciation, and achieved a significant degree of success in this regard. In this respect, the projects implemented especially on the Midilli (Lesbos) Island in cooperation with the Courtgi family, one of the leading families of the island, attract attention. He has undersigned fundamental projects such as the establishment of fisheries around Midilli (Lesbos) Island and the lighting of the island with gas. In this process, he was involved in the conflict of interest of the business partner Courtgi family with other important families on the island by using his position and also tried to improve the image of the Courtgi family before Sublime Porte. Hacı İsmail Hakkı Bey also attempted to carry out larger-scale commercial projects outside the borders of Midilli (Lesbos), such as building a railway line from Iskenderun to Mosul, yet these were not accepted by the Sublime Porte.

Hacı İsmail Hakkı Bey attempted to make his name known to the Sultan not only with commercial projects but also with political projects. The Hamidiye Regiments, the measures to be taken during the pilgrimage season, and he prepared to draw attention to the importance of the Hejaz region the pamphlets are examples of this attempts. Again, the pamphlet he prepared about Afghanistan, which is the subject of conflict between the British and the Russians, had a significant effect on the course of his career. In fact, Hacı İsmail Hakkı Bey not only wrote pleading in this regard, but also brought Bagdevan Khan, relative of Abdurrahman Khan, to Istanbul and even hosted him in his house. Hacı İsmail Hakkı Bey, based on the self-confidence of these projects and the position he achieved, also asked the Sultan to give him the governorship of Basra province for a while.

Hacı İsmail Hakkı Bey was dismissed from the judiciary due to the investigations conducted against him before the declaration of the Second Constitutional Monarchy. He begged forgiveness and told Sublime Porte that he wanted to return to his job. Eventually, the demand was accepted and he was assigned to the membership of Şehremaneti. However, he was sent to Selanik (Thessaloniki), which was a boiling cauldron at the time, with a secret mission before he had the chance to start this mission. He survived an assassination attempt in Selanik (Thessaloniki). As a result of an in-depth investigation initiated afterwards and reflected in the newspapers of the period, he was labeled as a spy. When he returned to Istanbul, he wrote his pamphlet, *Sergüzeşt*, and tried to exonerate himself. However, after the 31 March incident, he was exiled to Rhodes, claiming to be a member of the İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti (Committee of Muhammedi Union). After a few years in exile, he was forgiven and allowed to return to Istanbul.

4. Conclusions

Life of Hacı İsmail Hakkı Bey is a good example of the significance of favor and nepotism in the late Ottoman bureaucracy. Like other bureaucrats of the time, Hacı İsmail Hakkı Bey attempted to make his name known in the eyes of the Sultan with political and commercial projects that were essentially outside his profession, and he was very successful in this regard. With these projects, he paved the way for a better position in the bureaucracy and became a wealthy bureaucrat, especially with the revenues he received from commercial projects. With this study, the career adventure of Hacı İsmail Hakkı Bey in the bureaucracy was written, his role in the significant political events of the period was clarified, and some misunderstood issues were revealed.